

WAGNERS KUNSTOPVATTING

In de marge van het Nexus-symposium "The Trial of Richard Wagner"

Boudewijn Buckinx in gesprek met Gudrun de Geyter

Musicoloog, componist en radio-producer Boudewijn Buckinx schetst in een hogelijk bewonderende toon, het kader van Wagners kunstopvatting vanuit diens theoretische geschriften en stoot zich en passant aan diens antisemitisme.

De Griekse tragedie

Buckinx: De basisgedachte van Wagner is de tegenstelling tussen grote kunst en gecorrumpeerde kunst. Zijn beginvaststelling is dat de kunst in de 19e eeuw een dieptepunt beleeft en dat het ideaal eigenlijk te vinden zou kunnen zijn in de Griekse tragedie. En dat is volgens hem omdat de verschillende kunstakken eigenlijk uitingen zijn van één basisvisie die versterkt wordt wanneer ze vanuit die verschillende kunstakken belicht wordt; wanneer je die kunstakken echter uit mekaar haalt worden ze zwak. De Griekse tragedie is dus op de eerste plaats een soort Gesamtkunstwerk waar poëzie, drama, toneel, dans en zang één groot geheel gaan vormen.

Wil dat zeggen dat een Gesamtkunstwerk voor alles zijn intentie voor ogen moet houden?

Buckinx: Absoluut, dat is de voorwaarde, anders is het een twintigste-eeuwse vorm van multimedia. De Wagneriaanse visie is echt monistisch, dat wil zeggen: één centrale idee wordt op verschillende gebieden uitgewerkt, dus de kunstakken zijn inderdaad maar takken van een boom en het is de boom waar het om gaat en niet de takken.

En die boom staat in het dagelijkse leven, in de maatschappij?

Buckinx: Ja, dat is het tweede punt dat hij dus heel erg beklemtoont. Het Griekse drama gaat over mythologie: niet om te vluchten uit de werkelijkheid maar omdat mythologie volgens hem de diepste ervaringen van de mens het meest concreet en het meest universeel kan weergeven. Daar wordt alles vertaald in symbolen, daar kun je ideeën en opvattingen naar buiten brengen als metaforen. Heersende taboes en remmingen in ons leven worden in de mythologie verduidelijkt. Het is dus niet zo dat men het Griekse theater bezocht zoals wij vandaag een filmvoorstelling bezoeken om een avondje-uit te hebben. Het was eerder een ingrijpende belevenis. Hij noemt dat, en dat is een volgend punt, een ervaring van religieuze aard en hij bedoelt dan niet een geïnstitutionaliseerde religie maar ziet het veel ruimer als iets dat tot metafysische, onduidelijke gedachten voert en de mensen in verbinding brengt met elkaar en met het geheel en met het ondenkbare. Die religieuze ervaring is een beetje de boodschap van de kunst. In feite is het zo dat Wagner altijd vanuit muzikale problemen en ideeën dacht en die dan extrapoleerde en in verband bracht met de dingen daarbuiten. Omdat hij zo'n monistisch denker is zag hij een noodzakelijk verband tussen het schrij-

ven van een do of een re en de levensbeschouwing die uiteindelijk het hele leven kleurt en betekenis geeft. Dus die do of die re dat moet een keuze zijn die niet afhankelijk is van één of andere techniek of van iets dat je geleerd hebt of van een conventie maar moet uiteindelijk ingegeven zijn door een diepe levensovertuiging die dieper gaat dan woorden.

Het verschil tussen do en re dat doorwerkt in zijn hele muziek, werkt ook door in zijn ideeën want hij engageert zich in de revolutie...

Buckinx: Het engagement hoort bij die grote kunst. Wat anderen doen dat is een object maken waar ze vreemd tegenover staan. Iemand zegt bijvoorbeeld "maak eens een orgelstuk" en dan maakt die een orgelstuk of "maak eens iets van 14 minuten 30 seconden" en dan wordt iets gemaakt van die lengte. Deze objectmatige, mechanistische benadering van kunst is een gruwel voor Wagner. Hij wil geëngageerd zijn daarin, zijn stuk zal niet 14 minuten 30 duren als zijn inspiratie of zijn behoefte om die boodschap neer te schrijven een stuk van 20 minuten vereist en dat is inherent aan de idee van grote kunst op het moment dat Wagner dat onder woorden brengt.

En zijn grote kritiek ten aanzien van de kunst die dat dus niet doet heeft ook te maken met een notie waarmee hij ook de burgerlijke maatschappij aanvalt, namelijk de woeker.

Buckinx: Ja, de kunst is verkocht en zij is verkocht omwille van het geld. Het probleem van de 19e eeuwse kunst is inderdaad dat zij functioneel is. Zij wordt beoefend maar eigenlijk weet men niet goed waarom. Een voor de hand liggende oplossing is er geld mee te verdienen, dus de kunst aantrekkelijk genoeg maken zodat er veel volk naartoe komt dat er moet voor betalen en geld in de lade brengt: het Paganini-type. Een andere mogelijkheid bestaat erin een concertleven te organiseren waarvoor men schrijft en dat is ook een zingeving aan een overigens zinloze bezigheid (muziek schrijven), waardoor men de indruk krijgt van maatschappelijk zeer nuttig werk te leveren. Wel, dat is allemaal schijn, zegt Wagner. In wezen is de kunst daar ontaard tot iets wat ze niet mag zijn: het vermaak omwille van het geld of van de faam. Dus het mag niet zijn dat iets ontstaat voor de grote luisterdichtheid want dat is onwaardig aan de kunst en dat komt door de corrumperende machten in de maatschappij die dus mee moeten worden aangepakt. De kunst moet iets groots worden en de maatschappij moet klaargeemaakt worden zodat ze daar voor open kan staan.

Is het juist dat die corrumperende machten in de geschriften van Wagner steeds grotere en verder dragende proporties krijgen?

Buckinx: Hij krijgt stilaan paranoïde trekken. Het begint bij een nogal interessant geschrift tegen het christendom maar daar is hij eigenlijk niet mee in het reine. Hij verwijt het christendom wat Nietzsche haar ook verwijt, namelijk een soort "levensvernietigende" godsdienst te zijn, die al het zinnelijke genot en al de genoegens van het leven, het "levensbevestigende", in vraag stelt, daar schuldgevoelens op projecteert, en uiteindelijk deze wereld tot een tranendal maakt. En in de vroege geschriften vindt Wagner dat een zeer erge corrumperende factor voor de kunst omdat zij dan vernietigd wordt tot iets onbelangrijke: als het leven al onbelangrijk is, wat moet het dan niet zijn met de dingen die men daarbinnen doet. Dan heb je de nationale corrumperende factor: volkeren worden onderdrukt en verliezen hun eigenheid waardoor zij niet meer in staat zijn om grote kunst te maken. Zij geraken ontworteld en produceren dan zoiets dat op kunst lijkt. En die ontarding zie je heel erg in Frankrijk waar de opera een frivole bezigheid is geworden, waar men naartoe gaat om een leuke avond te hebben, waar een ouverture gespeeld wordt voor diegenen die te laat komen ...

En waar aria's geschreven worden voor de zangers...

Buckinx: Ja, maar dat verwijt hij terecht nog meer aan Italië, waar dat op een exemplarische manier duidelijk is bij Rossini. Als een zangeres zegt: "Mijn sibemol is niet heel goed maar mijn re is heel goed" dan antwoordt Rossini "Ik zal een opera schrijven zonder sibemol maar met een re" en je krijgt dan een soort acrobatie en vermaak voor de beter gegoeden. Italianen en Fransen zijn niet echt slecht op zich, zegt hij, maar ze zijn van zichzelf vervreemd. De enigen waarvan enige hoop te verwachten valt, dat zijn de Duitsers. Nog één corrumperende factor tenslotte dat zijn de joden.

Maar de joden krijgen meer en meer het gewicht van die corrumperende macht dus zij incarneren dat gaandeweg meer en meer in de geschriften van Wagner.

Buckinx: Ja, die gedachte wordt een soort kankergezweel, dat breidt zich maar uit en dat heeft te maken met psychische trauma's van Wagner zelf die voor een deel psychologisch en voor een deel sociologisch zijn te verklaren. In heel Duitsland begon het antisemitisme angstwekkende vormen aan te nemen...

Toch nog niet in het midden van de 19e eeuw bijvoorbeeld...

Buckinx: Met "Das Judentum in der Musik", een geschrift van 1850, is hij zeker vroeg en mettertijd versterkt zich dat nog. "Das Judentum in der Musik" is eigenlijk nog een intellectueel antisemitisme: hij verlaagt zich nog niet tot echt gemene uitvalen, platvloersheden of demagogische uitroepen wat dus later wel gebeurt.

Wagners latere wereldvisie

Buckinx: Wagners latere wereldvisie is er één waarin de individuen zich vrij voelen wanneer zij de deugd beoefenen maar waarin zij in feite niet vrij zijn maar in een fataal verloop zitten. Het is een compromis tussen een licht optimistische wereldvisie en pessimisme. Siegfried is eigenlijk een sukkelaar: hij voelt zich een hele held maar in feite gaat hij gewoon ten onder aan allerlei machten waarvan hij zelfs het bestaan niet vermoedt. Wat ik mooi vind aan deze visie van Wagner is dat ze op een artistieke manier een weerspiegeling is van de ervaring van de mensen in de 19e eeuw, die vanuit een dergelijk individueel vrijheidsgevoel leven en steeds meer de druk ondervinden van allerlei maatschappelijke factoren die boven hun hoofden beginnen te groeien. Ik denk dat dat een mooie maar wat paranoïde uitdrukking daarvan is.

En hoe is het dan in Parsifal?

Buckinx: De wereld zoals Parsifal eruit ziet, is echt met een opdeling van genetisch schuldigen enerzijds, van mensen die de schuld in zich dragen en die onderworpen zijn aan andere mensen die genetisch bepaald zijn om daar boven te staan en daarmee te doen wat ze willen in naam van de grote idealen.

Dat betekent dat het individu eigenlijk niet meer in staat is om, ook al wordt het gedragen door een fataliteit, om die fataliteit te leven

Buckinx: Hij is een pure robot. Figuren die daarin voorkomen zoals die sukkel van een Kundry bijvoorbeeld, ik weet niet of het mooi is als ik het zeg maar je kunt zo iemand direct in het Derde Rijk plaatsen. Zij is joodse en dan zit je in die positie, dus een aanvaarding van die ongelijkheid die de hele romantiek in zich heeft maar met een autoritaire overheersing en noodzakelijkheid die een beetje inhumain begint te worden.

Vind je dat ook weerspiegeld in de teksten van Wagner, die hij tussen het bedenken van de Ring en Parsifal geschreven heeft?

Buckinx: De theorieën die later zijn geschreven, zijn dus werkelijk anders. Als Wagner in zijn jonge jaren over Christus schrijft dan is dat een soort Christusfiguur zoals die in de jaren 60 op de posters stond, een Che Guevara figuur. Later, in de jaren van "Heldentum und Christentum", wordt het christendom eigenlijk een drijfveer van de maatschappij met een noodzakelijk institutionaliserende strekking die de grootheid en de superioriteit van onze beschaving garandeert tegenover die arme wildemannen waarmee wij in contact kwamen. Het is ook een christendom waarvan het joodse aspect zoveel mogelijk weggezuiverd is, want hij is dan echt antisemiet op het einde van zijn leven. Iets gelijkaardig vind je ook in de opvatting van kunstreligie. Hij schrijft dan ook "Die Religion und die Kunst" en vergeleken met de kunstreligie die hij in de middenjaren propageert is dit een echte ritus met bijna sekte-achtige allures, met voorschriften waar zelfs zijn vegetarisme een rol gaat spelen. Dat is eigenlijk wat

Parsifal uitbeeldt: een soort tempel voor ingewijden die het beter weten en daardoor recht hebben boven andere mensen.

Wagners antisemitisme

Buckinx: Liszt, die zeer bevriend was met Wagner maar geen antisemiet was, vertelt in de late jaren over Wagner die in Venetië aan het rollebollen was met zijn hond Peps en daartegen aan het spreken en aan het roepen was en tussendoor om zich te amuseren vreselijke scheldwoorden uitte tegen de joden. Dat is een erge vorm vind ik, vooral omdat Liszt een betrouwbare getuige is. Ik denk ook terug aan de middenperiode van Wagner, de tijd van "Das Judentum in der Musik", waar hij komponisten soms heel vriendelijk behandelt en ze daarna toch onderuithaalt.

Mendelssohn is het goede voorbeeld. Van Mendelssohn zegt Wagner dat hij één van de meest getalenteerde mensen was die er ooit geweest zijn, hij had alles, hij had een fijne opvoeding, en toch slaagt zo iemand er niet in om een echt groot kunstwerk te maken, schrijft hij. Dat vind ik dus buitengewoon venijnig. Want Mendelssohn heeft wél grote kunstwerken gemaakt, maar dat is doorheen heel de geschiedenis blijven hangen omdat het zo vriendelijk toont, alsof hij Mendelssohn een beetje wou ontzien...

En hij hield zich ook bezig met kleine orkesten en dat was goed volgens Wagner want hij had tenminste ingezien dat hij niet verder kon dan Beethoven.

Buckinx: Ja, dat is toch verschrikkelijk, he!

Ontgoocheling over de natie

Buckinx: Ik zou zeggen dat de latere politieke ideeën van Wagner zich verwijderden van republikeinse en zeker van anarchistische ideeën. In zekere zin affirmeert hij de nieuwe machtsstaat. Want dat was de realiteit van de Duitse ontwikkeling vanaf Bismarck. Maar Wagner is tegen de machtsstaat want hij had een andere ontwikkeling voorzien. Waar hij niet op gerekend heeft is de industriële revolutie, die de wereld technischer maakt en die de ongelijkheid in sociale klassen gaat bewerkstelligen. Dat was tegen zijn zin want hij dacht eigenlijk nogal sociaal in het begin.

Nochtans zou men kunnen denken dat Das Rheingold eigenlijk een voorafschaduwning is van datgene wat in de industriële maatschappij dreigt vernietigd te worden?

Buckinx: Ja, hij geeft kritiek op die maatschappij, hij geeft kritiek op het kapitalisme...

Doet hij dat echt of lezen wij dat daarin?

Buckinx: Nee, nee, er zijn zinnen die echt uit Marx zouden kunnen komen of uit Bakoenin. Voor hem is het geld een mogelijkheid maar ook een gevaar: het onderdrukken omwille van geld of het zich laten omkopen voor het geld of zijn lichaam verkopen voor het geld, wat in het kapitalistisch productieproces realiteit wordt. De kritiek op het kapitalisme is echt. En de kri-

tie op de machtsstaat is echt. Het Rheingold is een gevaar als zodanig, en het medelijden en liefde zijn eigenlijk positieve dingen, ze kunnen mekaar uitsluiten, dat meent hij wel echt, ere wie ere toekomt.

© BRTN – RADIO 3, oktober 1997
Transcriptie: Jos Hermans